

Het hoofdstuk over de jachthonden is een boeiend stuk sociaal-culturele geschiedenis. Eeuwenlang was de jacht, en daarmee het bezit van jachthonden, het privilege van de adel. Flaneren door de stad met een stel loslopende jachthonden was dan ook een adellijk statussymbool. In de negentiende eeuw nam de zich emanciperende burgerij dit statussymbool gretig over. Het was echter vele burgers meer te doen om het fraaie uiterlijk dan om het karakter en de werkeigenschappen van hun hond. Deze fixatie op het uiterlijk en op de standaardisering van uiterlijke raskenmerken leidde tot inteelt en allerlei hondenkwalen. Al in 1890 werd daartegen gewaarschuwd. De adellijke heren bleven de werkeigenschappen van de hond prefereren. Terwijl de burgers hondentoonstellingen hielden, organiseerden de adellijke hondenbezitters vaardigheidswedstrijden, de 'fieldtrials'. Hier had Zijlmans mijns inziens de lijn wel even kunnen doortrekken naar de actuele situatie. Zij doet dat echter weer voorbeeldig in het prachtige slothoofdstuk over de rol van de hond in de kunst. In een kleine zestig pagina's, die de climax van het boek vormen, behandelt de auteur met grote kennis van zaken de hond in de literatuur, in de beeldende kunst, de massakunst en de kitsch, in spotprenten, politieke prenten en strips en in de film. Voor hondenliefhebbers, maar ook voor geïnteresseerden in cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis van harte aanbevolen.

Han C. Vrieling

P. Bitter, L. Noordegraaf, ed., *De Sint Laurens in de steigers. Bouwen, beheren en restaureren van de Alkmaarse Grote kerk* (Alkmaarse historische reeks XI; Hilversum: Verloren, 2002, 286 blz., €26,-, ISBN 90 6550 198 3).

In de jaren 1991-1996 vond er een grootscheepse restauratie plaats van zowel het exterieur als het interieur van de Alkmaarse Grote of Sint Laurenskerk. Naar aanleiding van deze restauratie verscheen in 1996 als deel X van de Alkmaarse historische reeks een bundel opstellen waarin de geschiedenis van het interieur van deze kerk centraal staat. De redacteurs beloofden in hun voorwoord dat op korte termijn een vervolgbundel zou komen met een uitgebreid overzicht van de bouw- en restauratiegeschiedenis. Met name de eigenlijke bouw- en architectuurgeschiedenis van de huidige, in de jaren 1470-1520 gebouwde kerk bleek zeer bewerkelijk te zijn. Omdat het onderzoek na zes jaar nog steeds niet is afgerond, verschijnt nu deze vervolgbundel met de reeds afgeronde studies. Het is mede daarom dat deel XI opvalt door zijn diversiteit aan thematiek.

Peter Bitter, de stadsarcheoloog van Alkmaar, tracht in het eerste artikel 'De kerk van Alkmaar vóór 1470' (11-100) op basis van archeologisch en historisch bronnenonderzoek de geschiedenis van de afgebroken middeleeuwse voorganger van de Sint Laurenskerk in beeld te brengen. Behalve van bodemvondsten die tijdens de restauratie naar boven zijn gehaald, maakt Bitter in dit artikel ook gebruik van de schaarse literatuur betreffende de oudste archiefbronnen over de kerk. Het onderzoek leverde veel nieuwe gegevens op, maar ook tal van nieuwe vragen, die men nog niet heeft weten te beantwoorden. Hoe oud is bijvoorbeeld de tufstenen kerk waarvan de funderingen zijn aangetroffen, en wie was de bouwer?

De meest verrassende bijdrage in deze bundel is eveneens van de hand van Bitter. In 'Begraven onder de zerken' (101-223), waarin overigens de grafzerken niet aan de orde komen, analyseert de auteur de grafvondsten in 901 grafkisten en 62 knekelkisten. Bij het zorgvuldig archeologisch onderzoek van de graven stonden met name vragen voorop ten aanzien van de gezondheidstoestand in het verleden en de wijze van teraardebestelling van de overledenen.

Om het geheel in het juiste kader te plaatsen, deed Bitter daarom onderzoek naar het beheer van de Grote kerk inzake begraven en begrafenissen en naar de gewoonten en gebruiken rond de begrafenissen in de ruimste zin van het woord.

Dit artikel is interessant omdat er naar begrafenissen in de achttiende en vroege negentiende eeuw in Nederland nog maar weinig archeologisch onderzoek is gedaan. Over vergelijkbaar archeologisch onderzoek zijn slechts publicaties beschikbaar over de Pieterskerk van Leiden, de Broerenkerk te Zwolle en de Sint Janskerk in Den Bosch. Tot nu toe lieten onderzoekers zich sterk leiden door volkskundige beschrijvingen zoals die van Le Francq van Berkhey uit 1776, vaak aangevuld met een greep uit diverse bronnen die deels niet uit Holland zelf afkomstig waren. De archeologische bevindingen zorgen echter voor een nuancering van de volkskundig getinte literatuur. Zo was het beeld ontstaan van het opbaren van de dode in een doodshemd. Uit de kledingvondsten blijkt dat men de dode vooral in gewone bedkleding hulde; ten dele bleek deze zelfs te bestaan uit afgedragen en versleten chique kleding. Slechts zelden trof men doodshemden met zwarte strikken aan. Het luiden van klokken, de opkomst van het begraven bij avond en het gebruik van koetsen zijn eveneens gebruiken die in Alkmaar minder frequent voorkwamen. In Alkmaar was er nog een andere 'buitengewone' handeling bij dit soort begrafenissen, namelijk het opzettelijk te laat in de kerk arriveren van de rouwstoet. Een gebruik dat in de algemene literatuur geheel onvermeld blijft, is het begraven kort voor zonsopgang. Dit werd in 1796 geïntroduceerd en was een aantal jaren gebruikelijk bij vrijwel alle begrafenissen binnen de kerk. Het onderzoek van Bitter maakt duidelijk dat de begrafenisgebruiken in de onderzochte periode van circa 1750 tot 1830 aan grote veranderingen onderhevig waren.

In het derde artikel (224-235) geeft Hans Jacobi, conservator van het rijksmuseum Het koninklijk penningkabinet te Leiden, een gedetailleerde beschrijving van een opmerkelijke muntschat die tijdens de opgravingen in het noordtransept van de Grote kerk werd gevonden. De vraag in dit artikel is of deze schatvondst als bijgift in een graf is meegegeven of op een andere manier onder de kerkvloer terecht is gekomen. Aangezien grafbijgaven uiterst zeldzaam waren, komt de auteur tot de conclusie dat de munten waarschijnlijk zijn meegekomen met aangevoerde grond ter opvulling van verzakkingen.

De vierde bijdrage, door Piet Verhoeven, hoofd van de afdeling monumentenzorg en archeologie van de gemeente Alkmaar, gaat over 'De restauratie van de Grote of Sint Laurens Kerk.' (236-272) Verhoeven gaat daarin eerst in op de grote restauratie uit de jaren 1923-1949 om vervolgens en dan meer vergelijkenderwijs stil te staan bij de al even grootschalige recente restauratiewerkzaamheden. De auteur bespreekt in dit artikel tal van uiteenlopende en gecompliceerde technische problemen, die zich bij zowel de exterieur- als de interieurrestauratie voordeden.

Het laatste artikel van deze bundel (273-286) gaat over het onderzoek naar het verloren gaande houten tongewelf met beschilderingen uit het noordtransept van de kerk. Grote delen zijn enkele jaren geleden bij toeval teruggevonden in het Rijksmuseum te Amsterdam, waar het houtwerk sinds 1885 lag opgeslagen. Willem Haakma Wagenaar, gerenommeerd specialist in het restaureren van dergelijke beschilderingen, geeft hier een toelichting op deze verrassende vondst, die inmiddels is overgedragen aan de stad Alkmaar. Het ligt in de bedoeling na restauratie het beschilderde beschot weer zijn plaats in de kap te laten innemen.

De Sint Laurens in de steigers is rijk geïllustreerd en alle artikelen hebben een notenapparaat en literatuurlijst. Deze bundel is niet alleen een mooie aanvulling op de geschiedenis van de stad Alkmaar, maar tevens een interessante bijdrage aan de funeraire geschiedenis van Neder-

land. Met belangstelling kijken we dan ook uit naar de volgende publicatie van de onderzoeksresultaten betreffende de bouw- en architectuurgeschiedenis van de Sint Laurens.

Edwin Maes

S. van Aerschot, M. Heirman, *Vlaamse begijnhoven. Werelderfgoed* (Leuven: Davidsfonds, 2001, 272 blz., ISBN 90 5826 113 1).

De Vlaamse begijnhoven werden op 12 december 1998 door de UNESCO ingeschreven op de lijst van het werelderfgoed en dit, gelukkig, uitgerekend op een ogenblik dat deze vrouwenbeweging nagenoeg geheel uitdoofde. Het dossier dat vooral door S. van Aerschot, werkzaam bij de afdeling Monumenten en landschappen van het ministerie van de Vlaamse gemeenschap, hiertoe was samengesteld en in 1997 ingediend, vormde de aanleiding tot en is de basis van dit zeer fraai geïllustreerde boek. Hierdoor valt te verklaren waarom in de benadering van het onderwerp vooral het kunsthistorische aspect primeert. Het doel is een groot publiek beter te informeren over de bijzondere leefcultuur van de begijnen en een charme offensief te lanceren voor dit historisch stedelijk patrimonium in Vlaanderen dat inderdaad niet zo bekend is als ooit het geval was. Dat Van Aerschot met haar grondige kunsthistorische dossierkennis uiteindelijk slaagde in het binnenhalen van deze internationale erkenning, zal iedere kritische lezer duidelijk zijn en verdient alle lof. De geboden historische schets over de begijnen en hun activiteiten in hun zogenaamd 'besloten' hoven (Heirman) geeft daarnaast een verteerbare tekst, zodat de lezer een goed algemeen beeld van de beweging krijgt. Het sfeerbeeld, opgeroepen door prachtige foto's van woonensembles, goedgekozen objecten en documenten voorzien van commentaar, boeit zondermeer maar nodigt ook uit tot verdere lectuur. Wie daarenboven nog meer details over het onderwerp wenst te kennen kan via de beredeneerde bibliografie en de detaillijst van begijnhoven, gegroepeerd per provincie, of via de vermelde website meer informatie bekomen.

An Delva

B. Wouda, ed., *Een schatkistje uit Reijerwaard. Paleografische atlas van de archieven van polder Oud- en Nieuw-Reijerwaard* (Hilversum: Verloren, Barendrecht: Stichting documentatie cultuurhistorisch bezit van het waterschap IJsselmonde, 2002, 144 blz., €30,-, ISBN 90 6550 704 3).

'Paleografie heeft iets magisch: de oude handschriften zelf, het archaische taalgebruik maar ook de daarin beschreven zaken kunnen tot de verbeelding spreken', zo begint het voorwoord van *Een schatkistje uit Reijerwaard* (5), een polder gelegen in het waterschap IJsselmonde. Inderdaad hebben de vijfenvijftig afbeeldingen van teksten, geel en bruin van ouderdom of van de tannine om de verbleekte galnoteninkt te doen oplichten, slordig of in regelmatig gotisch schrift geschreven, iets geheimzinnigs. Toch gaan de oudste stukken niet verder terug dan het begin van de vijftiende eeuw. Door vier overstromingen verdween in de jaren 1373-1375 niet alleen de polder in het water, maar ook de archivalia van vóór die data. De teksten zijn chronologisch geordend en eindigen met een convocatie aan de ingelanden voor een algemene bestuursvergadering uit 1858. Dit is tevens het oudst bewaarde eigen drukwerk.